

Інна Існюк

ЕСТЕТИКА НУАРУ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ: ЦІННІСНІ ЗАСАДИ, ТЕОРЕТИЧНІ ПОШУКИ І МИСТЕЦЬКА ПРАКТИКА

У міждисциплінарній площині розглянуто естетичні основи нуару як феномена художньої культури Північної Америки і Західної Європи та естетичного явища зі складною детермінацією. Також визначено особливості естетики нуару в різних мистецьких практиках сучасності, зокрема в кінематографі, живопису, літературі. Крім того, проаналізовано та обґрунтовано її світоглядні, ціннісні й теоретико-мистецькі засади від найперших проявів до сучасності у країнах Західної Європи та Північної Америки. Звернуто увагу на поширення естетики нуару в сучасному художньому просторі України та проаналізовано цей феномен у контексті вітчизняної національно-культурної й естетичної традиції. Розглянуто творчий доробок вітчизняних митців, творчість яких відбувалася на естетичних засадах нуару.

Ключові слова: нуарна естетика, нео-нуар, карпатський нуар, цінності.

Розмаїття сучасного мистецтва та інших феноменів художньої культури сучасності, їх безпосередній вплив на аудиторію, особливо молодіжну, порушує нові проблеми, зокрема й таку, як визначення певних особливостей в естетиці художньої культури України. Сприймання творів мистецтва, як відомо, може звеселити і нажахати, може надихати і завдавати розпачу. У багатьох класичних творах мистецтва закодовано певну естетичну інформацію, яка передусім несе в собі ідеал прекрасного, зокрема, немов одухотворює та виликовує людську душу, тобто вона пов'язана з почуттям задоволення і радості. Мистецтво ХХ–ХХІ ст. існує в інших умовах, які спричинені певними глобалізаційними зрушеннями. На нашу думку, саме тому значущим є дослідження причин і наслідків витіснення прекрасного із царини мистецької практики мистецтвом шоковим, тобто мистецтвом, що культивує у художній культурі цінність непривабливого як феномена життя сучасної урбанізованої людини.

Ступінь розробленості проблеми. Ще за часів Давньої Греції естетику можна було розрізнити як позитивну і негативну, а останню як антипод прекрасного. (Зокрема, німецький мислитель Ф. Ніцше (*Friedrich Nietzsche*) трактував її як належну або до аполлонівського, або діоніського начала у людському бутті.) Схоласти Середньовіччя визначальними характеристиками негативної естетики вважали протилежності визначальних характеристик позитивної естетики, а саме: цілісність у фрагментарності (*Integritas in Fragmentatione*), дисгармонія частин (*Dissonantia Partium*) і неясність форми (*Tenebra Formae*) і не заперечували її диявольського походження [18]. Все те, що виступає як “антицінність” і не відповідає родовій сутності людини, її ідеалам, усе те, чого вона прагне уникнути або знищити, і є потворне (дисгармонійне, занепаде, низьке, жалюгідне, вороже, страхітливе). Вважаємо за потрібне розглянути метакатегорії нуарної естетики, спираючись на праці таких мислителів і науковців, як Ф. Ніцше [17], Т. Адорно [1], Г. Башляр [3], Ж. Бодріяр [4], Б. Полевой [15] та ін.

Мета статті. У зв'язку з тим, що розгляд формотворчих процесів сучасного художнього простору України крізь призму естетики потворного й естетики нищого не привертає значної уваги вітчизняних науковців, вважаємо за доцільне проаналізувати теоретичні засади і практичні вияви нуарної естетики, що є метою нашого дослідження. Пропоноване дослідження здійснюватиметься у міждисциплінарній площині, а саме: на основі залучення джерел з естетики, мистецтвознавства, культурології та філософії, а також розгляду мистецьких інновацій, створених на засадах естетики нуару.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто наголосити, що нуар (*noir*) – це напрям у мистецтві, який виник у післявоєнній Америці, що спричинило його своєрідну рису: відтворення або створення у мистецькій інновації дещо обтяжливої атмосфери для глядача. Йдеться про показ і створення враження невлаштованості й розчарування сучасної людини у непростих умовах існування. Відтак, якщо розглядати засадничі основи естетики нуару в сучасному мистецтві, то помітним буде ніби гіркий присмак, який виникає, наприклад, під час розповіді, у якій бачимо елементи безнадійності чи й жорстокості, що грубо відштовхують надію на позитивні зміни у людському бутті, сподівання на *happy end*. Зрада і цинізм, недовіра і брехня пронизують, зокрема, сюжети фільмів, а за мигтінням їхніх

картинок бачимо не просто події життя, а події на фоні, наприклад, скупого освітлення і тьмяного блиску нічних вулиць після дощу, коли виникає щемливе уявлення про фатальне, незворотне “сіре” існування людини на тлі сірого асфальту в негоду [5, с. 2]. Після споглядання подібного не варто очікувати позитивних думок, емоцій чи почуттів. Навпаки, виникає уявлення про приреченість або відсутність перспектив. Відтак, естетизація у буденності наразі відбувається на тлі привертання уваги до потворного або ницого (низького) у людському житті. Тому естетика нуару може розглядатися своєрідною апологетикою некриси у буденному, а також ницого у повсякденному. Однак її “емоційна нота” – відраз або смуток – має викликати й певний асоціативний ряд думок.

Виникнення нуару в художній літературі і кінематографі не можна пов’язати, звичайно, з кризою сучасної культури на межі тисячоліть, адже відображення чи створення відчуття страхітливої відчуженості людини у соціумі, її дезінтеграції та дезорієнтації були, як відомо, ще ознаками модернізму, а не постмодернізму. (Варто згадати хоча б картину Е. Мунка “Крик”.) Зокрема, Джеймс Нейрмор (*James Naremore*), професор університету штату Індіана, який, окрім літературознавства, почав займатися ще й аналізом мистецтва кіно, припустив, що французькі критики, які вперше застосували у 40-х рр. минулого століття термін “нуар”, могли б погодитися з міркуванням, що цей жанр можна описати як “модернізм у популярному кінематографі”. Таку рису можна простежити як у голлівудських фільмах, так і в бульварній белетристиці (*pulp fiction*): формальна складність, естетичне самовдоволення (чи й самозакоханість), намагання викликати асоціацію із творами “високої” культури і неприйняття класики, – переконаний американський дослідник [12, с. 2]. Саме модернізм, як художній напрям, дав певні імпульси, що знайшли вираження у цьому доволі популярному жанрі, основаному на запереченні оптимістичного настрою детективних або пригодницьких оповідань, – нуарі.

Однак варто наголосити, що мода на нуар не згасла з часом, а повернулася нині знову. Проте це відбулося у видозміненому вигляді близько 90-х рр. ХХ століття, а саме: протиставлення добра і зла, як центральна ідея для класичного нуару, вже повністю нівелювалося. На телебаченні, наприклад, новітній нуар представлений як класичними серіалами (“Мережі зла” (*“Dragnet”*, 1987)), режисер Т. Манкевич (*Tom Mankiewicz*)), так і новішими роботами (“Поліція Нью-Йорка” (*“NYPD Blue”*, 1993–2005)), продюсери – С. Бочко (*Steven Bochco*), Д. Мілч (*David Milch*), у літературі ж представником нео-нуару (нео-noir), наприклад, є Дж. Елрой (*James Ellroy*) (“Секрети Лос-Анджелеса”, (*“L. A. Confidential”*, 1990)), який домінує серед авторів популярних детективів. Від кіно до комп’ютерних ігор і коміксів у США і в усьому світі фіксується розповсюдження і вплив нуару, зокрема, в мові, персонажі, образі тощо. Тому новітній нуар отримав право на існування лише як набір стилістичних прийомів, спрямованих на “осірення” буденного, з метою викликати у споглядача подібного твору щемливі почуття безвиході й відразу.

На сьогодні нуарною естетикою, або естетикою нуару, в її модифікованому вигляді, фактично пронизані всі види сучасного мистецтва Західної Європи та Північної Америки. Нуарна естетика відображається, зокрема, у творчості братів Чепменів (*Jake and Dinos Chapman*) або американського фотожурналіста Томаса Аллемана (*Thomas Alleman*), який завдяки китайській середньоформатній камері *Holga* на знімках отримує незвичайне віньетування, засвітки і мультіекспозицію, які надають фотографіям сюрреалістичного й нуарного вигляду [11, с. 13]. (Цікаво, що Т. Аллеман використовує “іграшкову камеру”, тому що численні її компоненти виготовлені із дешевого пластику, в тому числі і лінза.) Американець Едгар Джерінс (*Edgar Jerins*), провідний художник відродження реалізму в сучасному мистецтві, за допомогою вугілля створює напрочуд драматичні масштабі “оповідання нуар”, які занурюють глядача у драматичну історію або подію, як кадр із фільму, малопримітну деталю, освітленням чи жестом [9].

В Україні також зацікавились нуарною естетикою. Зокрема, молодий дніпропетровський художник, дизайнер і фотограф Олександр Король, звертаючись до почуття потворного, прагне розвинути власну техніку роботи, її стилістичні особливості. Висвітлення митцем у своїх творах соціальних проблем, своїх внутрішніх переживань і динаміки розвитку мистецтва викликає у відвідувачів виставок найрізноманітніші відгуки. Як молодий художник, починаючи з участі у групових виставках художників у Дніпропетровську, він уже широковідомий не у вузькому колі професіоналів зі своїми цікавими і страхітливими роботами. Показово, що перший персональний проект О. Короля “*Deus Ex Machina*” (київський арт-центр “Я Галерея”, 2011) [7], у якому художник акцентує увагу на зв’язку часу і наступності, вразив своєю роботою “Вечеря”, де замість пропорційних людських облич подаються якісь монстри, а на столі, поряд з класичними стравами національної кухні, розташовані “Кока-кола” і їжа з “МакДоналдз” (як ознака вестернізації, “макдоналдизації”). Або ж робота “Квіти та кістки” вказує на контраст між прекрасним і жахливим, тимчасовим і вічним тощо. Все ж найоригінальнішою, але провальною залишається робота, яка й дала назву його виставці (вона представлена її творцем як ілюстрація до відомого вислову “*Deus ex machina*”, що у перекладі з латини – “Бог із машини”), що на сьогодні трактується як ефект спланованої “несподіваності”, коли ту чи іншу ситуацію розв’язують через появу раптового елемента. В ній зображено гніздо і сліди, тобто хтось (Святий Дух чи дивне створіння), хто виходить із гнізда, йде допомагати комусь чи наказувати будь-яку людину.



Свою другу персональну виставку “Нуар” Олександр Король презентував у дніпропетровському арт-центрі “Я Галерея” (з 25.04.2013 р. по 08.06.2013 р.) [6, с. 14]. Видається доволі показовим, що у виставці простежується використання коміксу, введення текстів з елементами гротеску, примхи, безглуздя і навіть навіженості. (Проте варто підкреслити, що робить він це по-своєму елегантно.) У сюжет виставки він увів головного персонажа (представлений у роботі “Людина, що малює”), який приковує увагу і стає місцем ніби “ядерного вибуху” мистецтва у просторі арт-центру, що є малозрозумілим з погляду цінностей нашого суспільства, української духовної традиції і на якого можна списати всі дивацтва цього митця (картини виставки). Зокрема, перед очима Людини Розумної, альтернативу якій художник і виводить в образі Dr. Art, проходить ціла епоха чорно-білих детективних коміксів, кримінальних романів і фільмів у стилі нуар. У залі також зображена скриня Пандори, яка переносить відвідувачів у світ Нуару, – вивільняє на папері всі можливі страхи людства, старозавітного Голема і соматичні переживання Людини, що малює. Місце надії, що залишилася на дні цієї скрині, займає мистецтво – альтернативний простір, вибудовується за допомогою включення в експозицію установки з білими дверима, за якими чекає продовження життя чи смерть. На відміну від американського чи європейського нуару, все ж у цьому “царстві мороку” фіксується й “світла нотка”.

Власне, хочеться привернути увагу до останнього моменту, адже твори, створені на засадах естетики нуару українськими митцями, мають у собі дециду оптимізму, краплю надії і віри в людину, її спроможність долати труднощі, не втрачаючи віри у добро та справедливості.

Використання принципів нуарної естетики вдало висвітлено у роботі ужгородського письменника, журналіста і драматурга Олександра Гавроша. Прагнучи надати своєму стилеві, він вдається до створення збірки для дітей “Дідо-Всевідо” (за жанром його можна вважати, так би мовити, карпатським нуаром), де зображає містичний світ закарпатського фольклору (своєрідне поєднання містики та чарів, яке доповнюють ілюстрації Світлани Фесенко) [8]. Знайомимось із сімома моторошними історіями, які переносять читача у світ, де можна зустріти босоркань, бісів-гультяїв, залюблених у жіночок чортів, зарубаних вояків, балакучих випотрошених зайців, перевертнів та іншу нечисть, у світ, де мерці святкують Великдень, і т. п. За сюжетом оповідь йде від автора, у центрі якої – Дідо-Всевідо (таємничий самітник із хащі: лікує автора від отруйного укусу гадюки, помережуючи своє своєрідне літературне знахарство казками та бувальщиною), який щоразу розповідає чимало корисного: як розпізнати, наприклад, нечисть серед звичайних людей, як ховати дводушників, щоб вони після смерті не оживали, як стати відьмою тощо [10]. Дещо незвичним видається те, що автор радить читати такі казки, як у його збірці, не будь-коли, а тільки опівночі. До того ж, лише на самоті, при світлі свічки чи, може й ліпше, скалки. (Так, саме у такий спосіб, як ним наголошується, і була створена ця робота – у старій хижці, де напередодні вмерла бабуся-господиня і ночами ввижалося казна-що.) Проте чомусь згадується М. Гоголь та його “Вій” або інші твори з “Вечорів на хуторі біля Диканьки”, які стали популярними не тому, що їх читали вночі, і не тому, що їх повідав рудий Панько, і справа не тільки у прагненні людини до незвіданого, дивовижного чи містичного.

Крім того, варто наголосити, що твори нуару виникли на певному підґрунті: англосаксонській культурній традиції, а також соціальних колізіях значного суспільного потрясіння, що були у повоєнний час. На сьогодні в Україні дещо інша соціальна ситуація і, що видається важливим, відмінна культурна традиція (світоглядно-ціннісна, естетична, морально-етична), у багато в чому не схожа на традиції людностей Західної Європи чи Північної Америки. Тому, на наш погляд, мода на нуар, як “сліпе” запозичення, без урахування особливостей національної культурної та естетико-мистецької традиції, виглядає дещо дивною. І йдеться наразі не про спробу розширення меж у формотворенні, а саме про ціннісні засади естетики нуару.

Висновки. Як підсумок, зазначимо, що завдяки опертю на потенції категорії прекрасного можливо передати почуття радості та любові, а через опертю на можливості потворного чи ж нищого (нищого) можливо зобразити те, чим живе суспільство насправді у кризові часи, бо важливість у житті прекрасного яскравіше проступає на тлі потворного. На тлі подання нищого у мистецькій інновації можна зрозуміти цінність “благоговіння перед життям” (А. Швейцар). Однак у всьому, на наш погляд, має бути міра. Митці покликані відтворити за допомогою мистецтва людське життя, будні людини у цьому світі: колективні мрії, смаки, мотивації, у такий спосіб підкреслюючи зв'язок минулого із сьогоденням, й заглядати у майбутнє, не бачачи у ньому тільки “гній”. Зокрема, у сучасному художньому просторі України вже відчутний дещо “гіркий аромат” нуару з усіма його ознаками “людини, переляканої життям”: безвихіддю, кримінальними структурами, самотністю головного героя, його протистояння проти величезного ніби замороженого злим чарівником міста, цинізмом влади “анонімного грошового мішка” і непохитним бажанням простої людини знайти відповідь “Хто стоїть за цим усім?” І подібні спроби митців потребують поглибленого аналізу, бо йдеться не просто про мистецькі візії, а про залучення широкого кола глядачів до іншого соціокультурного світу, традиція якої доволі відмінна від української, у тому числі й естетичної традиції.

Щодо перспективи подальшого дослідження, бачимо потребу розгляду естетики *vulgar* у художній культурі сучасної України для порівняння з естетичними засадами нуару.

Література

1. Адорно Т. Эстетическая теория; пер. с нем. А. В. Дранова. — Москва: Республика, 2001. — 527 с. — (Серия "Философия искусства").
2. Асташкина Н. Кино, которое было: film noir [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://www.be-in.ru/art-process/15896-film_noir/.
3. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства; пер. с франц. — Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. — 376 с. (Серия "Книга света").
4. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bodr_Simv/index.php.
5. Вікіпедія — вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://wikipedia.org>.
6. В днепропетровской "Я Галерее" выставка "Нуар" Александра Короля [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.spokusa.com.ua/post/1947.htm>.
7. В Я Галерее появился "Бог из машины" [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://a-novizky.livejournal.com/149278.html>.
8. "Діти у Львові не знають, хто такий Довбуш" – видали книгу "страшних" карпатських казок [Електронний ресурс]. — Режим доступа : http://gazeta.ua/articles/culture/_diti-u-lvovi-ne-znayut-hto-takij-dovbush-vidali-knigu-strashnih-karpatskih-kazok/499451.
9. Картинная галерея американца Эдгара Джеринса [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://fantlab.ru/forum/forum3page1/topic2679page63>.
10. Когутич І. Моторошні історії для... дітей. Демонологія від Олександра Гавроша [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2350/164/83601/>.
11. Лос-Анджелес – грусть и касание зла [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://bigpicture.ru/?p=133957>.
12. Лурье Я. Формула американского нуара / Я. Лурье // Искусство кино. — 2013. — № 4 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://kinoart.ru/archive/2013/04/formula-amerikanskogo-nuara>.
13. Нуар от фотографа Томаса Аллемана [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://lifeonphoto.com/2013/05/nuar-ot-fotografa-tomasa-allemana/>.
14. Овчаренко А. Александр Король: "Искусство – это самое безобидное, что есть в этом мире" [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.exp21.com.ua/rus/music/1030.htm>.
15. Полевой В. М. Малая история искусств. Искусство XX века 1901–1945 / Ред. кол. Н. В. Яворская, А. М. Кантор, В. М. Полевой, П. Фейст, Х. Мрузек, Х. Моде. — Москва : Искусство, 1991. — 169 с.
16. Шрейдер П. Заметки о фильме нуар. — Блог журнала "Сеанс", февраль 2011 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://seance.ru/blog/noir-notes>.
17. Nietzsche Friedrich. The Birth of Tragedy: Out of the Spirit of Music. / Ed. M. Tanner. — London : Penguin Classics, 1993. — 160 p.
18. The Neuropsychology of Aesthetic, Spiritual, and Mystical States // Zygon : Journal of Religion and Science. — Vol. 35/1 (2000). — P. 39–51.

The article considers in an interdisciplinary plane of aesthetic basis of noir as a phenomenon of artistic culture of North America and West Europe and aesthetic phenomenon with a complicated determination. Also features of noir aesthetics in various artistic practices of modernity (in film, art, literature) are identified and its brightest representatives are noted. In addition its worldview, valuable and theoretical and artistic principles of art from the first manifestations to modernity in Western European countries and North America are analyzed and substantiated. Attention is drawn to dissemination of aesthetics of noir contemporary artistic space of Ukraine and this phenomenon are analyzed in a context of domestic national, cultural and aesthetic traditions. The creative achievements of national artists whose art was happening on aesthetic principles of noir and their reflection of the complexity of existence in the modern world in an unusual artistic form examined.

Key words: *noir aesthetic, neo-noir, Carpathians noir, values.*